

Шолуха Олександр Миколайович,
викладач Миргородського художньо-промислового
коледжу імені М. В. Гоголя
e-mail: seyruk@rambler.ru

ФОРМУВАННЯ МИРГОРОДСЬКОЇ ШКОЛИ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: НА ПЕРЕХРЕСТІ ВПЛИВІВ

Стаття присвячена дослідженню культурних впливів, які формували миргородський навчально-керамічний осередок на зламі ХІХ – ХХ століть. Дослідження здійснювалося на матеріалах музею Миргородського художньо-промислового коледжу, де зберігаються твори учнів періоду становлення навчального закладу та колекція зарубіжної кераміки, предмети з якої слугували взірцями у навчальному процесі. Зроблено висновок про домінування європейських мистецьких тенденцій у виробі учнів періоду становлення навчального закладу.

Ключові слова: Миргородська художньо-промислова школа, кераміка, декорування, художні особливості.

Шолуха Александр Николаевич, преподаватель Миргородского художественно-промышленного колледжа им. Н.В. Гоголя

Формирование Миргородской школы художественной керамики конца ХІХ – начала ХХ веков: на перекрестке влияний

Исследование посвящено культурным влияниям, формировавшим миргородский учебно-керамический центр на рубеже ХІХ – ХХ веков. Исследование осуществлялось на материалах музея Миргородского художественно-промышленного колледжа, где хранятся изделия учеников периода становления учебного заведения и коллекция зарубежной керамики, предметы из которой служили образцами в учебном процессе. Сделан вывод о доминировании европейских художественных тенденций в изделиях учеников периода становления учебного заведения.

Ключевые слова: Миргородская художественно-промышленная школа, керамика, декорирование, художественные особенности.

Sholukha Alexander, lecturer of M. Gogol Mirgorod Industrial Arts College

The formation of Mirgorodska school art pottery late ХІХ – beginning of ХХ centuries: at the crossroads of influences

The article investigates the cultural influences that shaped Mirgorodska teaching and ceramic center in the ХІХ – ХХ centuries. The study was carried out on the material of the museum Mirgorod Industrial Arts College, where carries students works and collection of foreign ceramics, objects of which served as models in the studying process. In which the products are stored as disciples institutions It is concluded that the dominance of European artistic trends in wares of students, the formative period of the school.

Key words: Mirgorod Art and Industry School, ceramics, decoration, artistic features.

Через географічне положення між Європою та Росією в Україні періодично відчувалися мистецькі рефлексії з провідних західних та східних художніх центрів країн оточення.

Розуміння причетності до певного родового, етнічного цивілізаційного середовища є важливим для напрацювань успішних стратегій розвитку у майбутньому. Важливим результатом було би усвідомлення українцями європейської ідентичності та розуміння належності українського народу до певного культурного та цивілізаційного кола. Культурне багатоманіття – наслідок бурхливих історичних процесів, які мали місце в усі періоди української історії, зокрема на зламі ХІХ–ХХ століть. У цей час на теренах колишньої історичної Гетьманщини постав новий навчальний заклад – Миргородська художньо-промислова школа.

Актуальність дослідження продиктована необхідністю аналізу культурних впливів, що мали місце у конкретному освітньому закладі, який протягом більш ніж століття зазнавав численних метаморфоз як у назві, так і в змісті освітнього процесу: Миргородська художньо-промислова школа, Миргородський художньо-промисловий інститут, Миргородський художньо-керамічний технікум.

Тривалий період мистецькі процеси на Полтавщині вивчає мистецтвознавець В. Ханко; значна їх частина присвячена Миргороду й Миргородській художньо-промисловій школі МХПШ [5; 7]. Провідним дослідником мистецької освіти в Україні є доктор мистецтвознавства Р. Шмагало, котрий вивчав історію Миргородського навчально-мистецького осередку [9; 10]. У межах вивчення історії українських керамічних виробництв тему досліджувала О. Школьна [8]. Окремих аспектів поступу Миргородського навчально-керамічного закладу торкалися етнологи й культурологи О. Щербань, О. Белько [3].

У наявній розвідці здійснено спробу розглянути різнобічні мистецькі впливи, що мали місце у розвитку навчально-педагогічного процесу на матеріалах архівних джерел навчального закладу. Мета даної публікації – визначити домінуючі впливи, що сформували неповторне мистецьке обличчя одного з найстаріших художньо-промислових навчальних закладів.

Миргородський художньо-промисловий заклад постав за підтримки Полтавського губернського земства наприкінці ХІХ століття, в часи, коли суспільство переживало складні процеси економічного буття: зростання ролі промислового виробництва з послабленням позицій кустарництва, формування нових, потужних, ринків збуту. Неординарних рішень вимагали й соціо-культурні процеси, пробудження національної ідентичності на тлі утисків з боку імперської адміністрації. Багато у чому цими факторами можна пояснити певні невдачі на концептуальному та художньо-ідейному фронті у перші десятиріччя існування МХПШ.

Метою новоствореного закладу, який мав стати "пам'ятником" видатному земляку М. Гоголю, була підтримка ремісництва у Полтавській губернії, поширення передових художніх і технічних знань у середовищі кустарів у період зростання ролі промислового виробництва та послаблення позицій ремісника-кустаря. На тлі історичних реалій помітні тенденції бурхливого розвитку промисловості, результатом яких стало формування двох течій у керамічній галузі: промислового дизайну й індивідуальної художньої творчості (кустарного ремісництва).

Значущі соціальні зміни відгукувались низкою реакцій у культурній сфері. Процеси, котрі відбувалися в європейському мистецтві, рефлексували з певним відставанням і трансформаціями на Сході континенту. Серед новітніх тенденцій і впливів, що хвилювали європейських художників, було відкриття

далекосхідного, зокрема, японського мистецтва. Розширення горизонтів його світосприйняття спричинило формування окремих граней нового багатоманітного стилю модерн. Він проявився насамперед в увазі до природи, праці ремісника; зацікавленості національною своєрідністю; підвищенні ролі різного роду "спецефектів" (колір, фактура, структура, світіння, виблискування і т. ін.); значущості ролі експерименту (елемент непередбачуваності); нових підходів до осягнення традиційних матеріалів.

Показовим було звернення до кераміки, яку в окреслену добу починають широко використовувати й по особливому цінувати за її універсальність, живописні, графічні, пластичні якості та гарну поєднуваність з архітектурою.

Перебування Лівобережного Подніпров'я у складі Російської імперії пригальмувало національний розвиток краю, проте не виключило його з європейської культурної орбіти. Оскільки на глибинних рівнях український народ завжди належав до європейської цивілізації, домінували процеси долучення до загальноєвропейських тенденцій розвитку мистецтва, які часом набували неовізантійського (неоруського) варіанту. Якщо ґрунтом для новаторства в європейських країнах ХІХ ст. була готика, то в Росії – мистецтво Середньовіччя, пов'язаного з ремінісценціями мистецтва еллінізованої Візантії. По суті європейськими були й передумови появи навчально-керамічної установи у Миргороді.

Миргород – давнє козацьке містечко, де ще за часів Речі Посполитої набули розвитку ремесла: шевське, кравецьке, ковальське, ткацьке, гончарське, ікономаллярське та ін., існували ремісничі цехи [5, 338]. З миргородського творчого осередку походив й відомий портретист доби бароко – класицизму В. Боровиковський. Створення художньо-промислової школи на подібному "підмурку" не було випадковим.

Перед означеним відрізком часу на художню промисловість звернули особливу увагу в європейських країнах. Прикладом закладів нового типу були школи, засновані австрійським Художньо-промисловим музеєм у Відні, німецькі художньо-промислові музеї у Берліні. З часом, наслідуючи ці тенденції, постали споріднені заклади в Росії. Зокрема, найбільш відомі столичні училища барона Штіглиця (Санкт-Петербург) та московське Строгановське училище.

Нині важливим джерелом інформації про тенденції розвитку художньої кераміки виробництва майстерень миргородської навчально-керамічної інституції кінця ХІХ – початку ХХ століття є музей (кімната дипломних робіт) Миргородського художньо-промислового коледжу (МХПК). У залі раннього періоду існування закладу, крім виробів, виготовлених у майстернях установи, зберігається й колекція зарубіжної кераміки: китайський, японський, європейський фарфор, перський фаянс, італійська майоліка. Вироби провідних світових осередків були взірцями для учнів при опануванні керамічного мистецтва. Можна припустити, що колекція закладу мала опосередкований вплив на формування мистецького смаку учнів, як і гарна збірка фахових видань з бібліотеки школи.

В силу історичних обставин українські землі наприкінці ХІХ ст. перебували під окупацією двох імперій, Лівобережжя територіально належало до російської зони впливу. Російський уряд провадив "специфічну" політику, щодо підконтрольних інонаціональних територій, яка не сприяла розвитку української

культури. Тим не менше власне українська ментальність завжди була відкритою до досягнення творчих імпульсів з провідних європейських шкіл, що прослідковується за навчально-виробничими та дипломними роботами закладу різних років.

Першими викладачами МХПШ були випускники найбільших мистецьких шкіл Росії, зокрема, Імператорської академії мистецтв (О. Сластьон – викладач-рисувальник, Х. Бондаренко – рисувальник, М. Герардов – гравірувальник, М. Розанов – викладач). Художники – викладачі образотворчого мистецтва – не завжди розуміли специфіку керамічної ужитковості. Вихованці академії мистецтв сповідували принципи академізму й переносили їх на новий для себе матеріал – кераміку. Вироби набували класичних обрисів, центральне місце посідали сюжетні композиції, часом з народного побуту (пошкоджена майолікова ваза у холодному колориті, таріль "Свати" авторства О. Сластьона). Також художники-академісти через недостатнє розуміння природи декоративно-ужиткового мистецтва були схильні прикрашати вироби оздобами, штучно перенесеними з інших матеріалів (вишивання, різьблення та ін.).

Тісні зв'язки склалися у миргородців зі Строгановським центральним училищем технічного рисування, директором якого тривалий період був українець М. Глоба. Він вітав відкриття МХПШ й заохочував збереження традиційних мотивів національного мистецтва, перебував у Миргороді, інспектуючи навчальний заклад [4, 7]. Серед викладачів МХПШ вихованцем Строгановського училища був О. Леонідов [6, 4]. З 1914 по 1918 роки у майстернях закладу працював відомий гжельський кераміст, колись керівник Строгановської керамічної майстерні Г. Монахов, котрий впроваджував тут різноманітні "ефектні" поливи (потічні, племініючі, кристалічні, з металевим полиском), які стали популярними в Європі після "відкриття" далекосхідного мистецтва. Згодом стараннями все того ж М. Глоби всі ці знахідки декорування керамічних виробів впроваджувалися й у етнічній Росії [1, 269].

Зараз у музеї МХПК зберігаються кілька предметів, вкритих потічними й кристалічними поливами червоного та сріблясто-зеленкуватого кольорів. Прагнення М. Глоби зробити своє училище провідним у художньому сенсі призвело до впровадження нових європейських технологій і мистецьких напрямків оздоблення кераміки на миргородському ґрунті. Впроваджувався історизм (повернення до стилю попередніх епох, що у російському варіанті набув неовізантійсько-неоруської форми, зокрема в керамічних посудних предметах з'явилися нові форми: блюда, ковші, кубки. Створювалися численні копії за східними взірцями. Виконувалися комерційні замовлення на керамічне облицювання: кахлі, фризи, іконостаси, що відображали загальноєвропейську тенденцію до захоплення керамікою нових сфер побутування.

До реалізованих строгановських впливів на кераміку миргородської школи зламу століть можемо віднести попільничку з фігурними вінцями та арабською в дзеркалі, що декорована кольоровими емалями, з колекції МХПК. Також до реалізованих проектів слід віднести нещодавно знайдену гіпсову модель ковшу з рельєфним гербом м. Лубен, керамічні ковші – характерний виріб строгановської керамічної майстерні. Училище увібрало й позитивні новітні тенденції з приватних російських художніх майстерень, зокрема, Талашкіна й Абрамцева.

Майстерня С. Мамонтова в Абрамцево займалася відродженням традицій ручного ремісництва на засадах стилю модерн з використанням елементів місцевого походження. Заклад очолював видатний кераміст П. Ваулін, котрий з 1903 р. протягом наступних трьох років завідував майстернею Миргородської Гоголівської школи.

Абрамцевські риси, котрі зустрічаємо у виробках вихованців МХПШ початку ХХ століття – театральна феєричність у поєднанні з "ефектними" поливами (насамперед потічні та відновного вогню (з металевим полиском) та ще масивність черепка виробу. Як приклад подібних творів можемо згадати менажницю з колекції МХПК у формі казкового птаха, що вкрита сірою поливою з металевим полиском.

Нові технічні прийоми на місцевому ґрунті зазнавали метаморфоз. Цікавим зразком синтезу абрамцевської техніки з українським орнаментом є червоно металізована ваза з маленькими квадратними у розрізі вушками при боках, що вкрита рельєфним українським узором. Саме у таких неочікуваних поєднаннях зазвичай з'являлися варті особливої уваги речі.

В особі П. Вауліна талант кераміста супроводжувався неабиякими організаторськими здібностями, які проявилися під час виготовлення облицькування для будинку Полтавського губернського земства у відновленій опішнянській керамічній майстерні, а також при заснуванні музею керамічних виробів (Опішне). До того ж художник причетний до створення та діяльності низки керамічних виробництв, зокрема підприємства в Кікерино, де працювали випускники МХПШ й широко використовувалася українська орнаментика, що дозволяє говорити про вже зворотній миргородський вплив на російську кераміку.

Абрамцевські експерименти не були винятковими для свого часу, бо частково наслідували загальноєвропейські тенденції. Зокрема, "ефектні" поливи спершу були впроваджені на копенгагенських виробках (кристалічні поливи) та фабриці В. Жолнаї (металізовані люстри). Відомо й про прямі зв'язки Абрамцева й Жолнаї [2, 118]. Візитівкою останньої згаданої фабрики були поливи з металізованим різнобарвним полиском. Подібного характеру ваза тюльпаноподібної форми з вибагливими хвилеподібними ручками та маркою "Zsolnay, Pecs" – тисненою у тісто – зберігається серед колекції кераміки МХПК. Та найголовнішим принципом, яким керувалися на цьому виробництві, було задоволення найрізноманітніших смаків пересічного споживача. Широкий стильовий діапазон у поєднанні з досконалою технікою виконання забезпечили підприємству комерційний успіх, завдяки якому виробництво існує донині.

Ще одним керамічним навчально-виробничим центром, що займав провідні позиції серед подібних закладів у центрально-східній Європі, і також мав вплив на розвиток своєрідної мистецької мови МХПШ, була Коломийська гончарна школа. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. це відомий осередок керамічної освіти, де новітні європейські шукання набували виразно українських національних рис. Серед спектру декорувальних технік, що застосовувались у закладі, були й вже згадувані "ефектні" поливи – зокрема, потічні, металізовані, з іризацією. Проте найважливішим досягненням школи є застосування набутоків народного гончарства у практиці професійних керамістів і промисловості. За

взірець бралися виробу гуцульського гончара О. Бахматюка. Рухаючись у руслі віянь часу, Коломийській гончарній школі (КГШ) вдалося зберегти й новаторськи осучаснити традиції народного гончарства.

Помітну роль вихованці коломийської школи відіграли й у становленні керамічних осередків на великій Україні, зокрема Миргородської художньо-промислової школи. Починаючи з 1906 року, викладацький колектив МХПШ поповнюють керамісти з Галичини – випускники КГШ. У їх числі – керівник майоліково-фаянсової майстерні С. Патковський (1906), керівник майстерні будівельної кераміки М. Білоскурський (1908), майстер-модельник Г. Березовський (1911), майстер-кераміст Ю. Лебіщак (1914), фарфорист А. Боровичко. Серед принесених галицькими майстрами новацій була поява нових форм виробів: плесканці, вази, одноріжкові свічники. Розширено арсенал способів декорування виробів: риткування, мармуризація, декорування потічними поливами, подекуди з ефектом іризації. Подібні європейські віяння потрапляли до миргородської школи різними шляхами, – з одного боку через Росію, у вже вторинному осягненні, чи як у випадку з галицькими майстрами, безпосередньо від тодішніх носіїв європейської ментальності.

На початку ХХ ст. книгозбірня МХПШ збагатилася дарунком Львівського промислового музею "Взори промислу домашнього селян на Русі" 1889 року видання. Музейне зібрання у цей час поповнила колекція виробів Коломийської гончарної школи і Львівської фабрики І. Левинського. Риси, які були притаманні артдизайнерській продукції цього підприємства, з часом знайшли своє відображення й у творах миргородських школярів, зокрема у раціоналізмі геометричного ритованого декору із заливанням рисунка кольоровими емалями.

В оздобленні виробів, виконаних у майстернях Миргородської школи, де взірцем мотивів для художника була природа, прослідковується ще одна суттєва тенденція інтернаціонального характеру. Це – спільні риси, пов'язані з джерелами інспірацій, популярних у європейському мистецтві доби модерну: комахи, квіти, пагони, птахи, елементи водної стихії тощо. Їх поява у миргородському мистецтві початку ХХ ст. передусім пов'язана з пробудження цікавості до декоративних якостей флори, що спиралися на відкриття європейцями японського, й, загалом, східного мистецтва.

Ознайомлення учнів з новітніми тенденціями у декоративній творчості поглиблювалося через друковані посібники з бібліотеки закладу. Приміром, у бібліотеці коледжу досі зберігається книга "Etude de la Plante son application aux industries d'art" [11], що поповнила книгозбірку на початку ХХ століття. Прикладом втілення ідей ар нуво в матеріалі може бути циліндрична ваза з короткою горловиною, двома листкоподібними ручками та рельєфним декором з квітів будяка, суцільно вкрита зеленою поливою (зберігається у музеї МХПШ).

Впроваджувачами нової стилістичної мови доби модерну були майстри та викладачі, пов'язані з виробництвами товариства М. Кузнецова. Наприклад, інженер С. Масленников, скульптор М. Анненський, майстер І. Панкратов. Водночас вони стали носіями сумнівних рис "кузнецовського стилю" в художній кераміці, до яких відносимо: еkleктизм, потурання міщанським смакам споживача, імітація інших матеріалів (тканина, дерево, метал тощо).

Різноманіття мистецьких впливів, яких зазнавав миргородський навчально-керамічний заклад наприкінці XIX – початку XX ст., унаочнюють бурхливі мистецькі процеси, що прокочувалися хвилями Європою та, хоча іноді з деяким запізненням, все ж досягали Полтавщини. Належність Центральної України до Російської імперії зумовила домінування мистецьких впливів "зі Сходу". Проте останні за своєю первинною природою були європейськими, хоча з часом зазнавали змін. Домінування серед викладацького складу МХПШ кінця XIX ст. випускників імперських навчальних закладів не дозволяло вести підготовку творчої молоді на засадах української національної культури та негативно позначалося на виробі майстерень МХПШ.

Радикальна зміна умов розвитку кераміки у Миргороді відбулася в період української революції, коли на зміну МХПШ постав новий заклад – Миргородський художньо-промисловий інститут (1918) з В. Кричевським на чолі та художниками кола М. Бойчука у викладацькому складі (М. Касперович, С. Бойчук, Ю. Михайлів). У цей час поглиблюється увага до вивчення національних українських традицій, тривають пошуки новаторських методів роботи з ними. Національно орієнтовані експерименти з формою та декором продовжилися й у перші роки радянської влади в Україні.

Таким чином, формування школи української професійної художньої кераміки миргородського осередку стало можливим завдяки вивченню досвіду європейського керамічного мистецтва й засвоєнню надбань українського народного гончарства.

Ілюстрації (фото автора)

Майолікова ваза, виготовлена в майстернях МХПШ. Початок XX ст. Приватна збірка.

Майолікова ваза, виготовлена в майстернях МХПШ. Початок XX ст. З експозиції музею МХПК.

Майолікова ваза, виготовлена в кераміко-художній майстерні "Абрамцево". Вкрита поливою відновного вогню. Початок XX ст. З експозиції музею МХПК.

Майолікова ваза, виготовлена в майстернях МХПШ. Вкрита потічними поливами. Початок XX ст. З експозиції музею МХПК.

Гіпсова модель ковша, виготовлена в майстернях МХПШ. З рельєфним гербом м. Лубен. Початок XX ст. Музей МХПК.

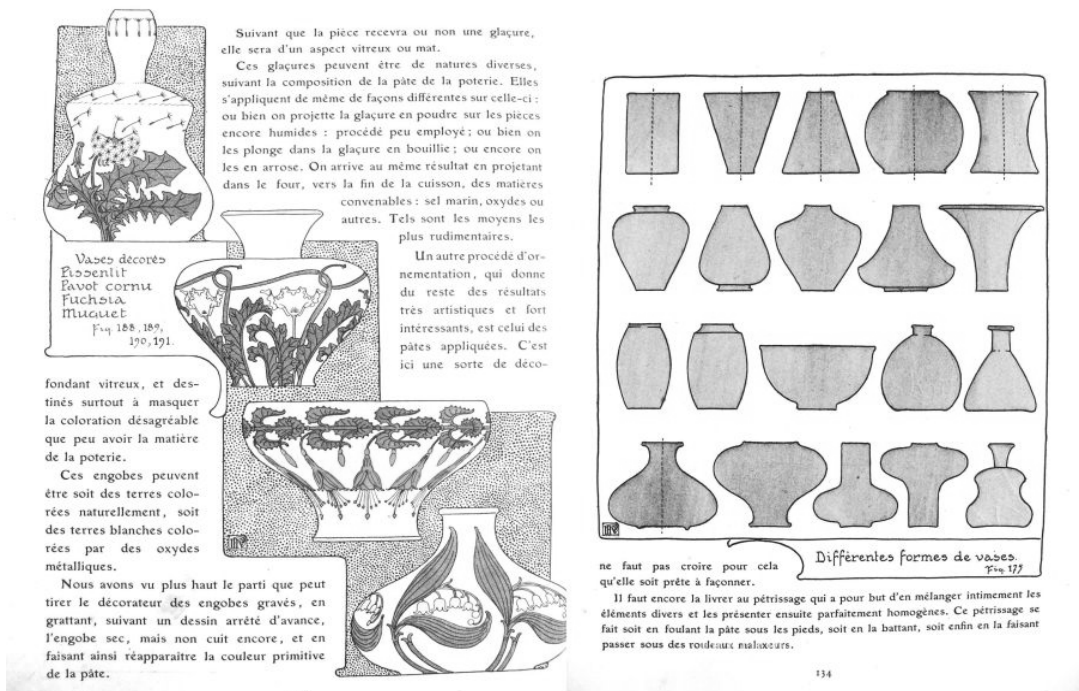
Майолікова ваза, виготовлена в майстернях МХПШ. Вкрита металізованою поливою відновного вогню. Початок XX ст. З експозиції музею МХПК.

Майолікова ваза, виготовлена мануфактурою "Жолнаї" та марка зі звороту ніжки (збільшено). Виріб вкрито іризаційною поливою. Початок XX ст. З експозиції музею МХПК.

Майоліковий таріль, виготовлений в майстернях МХПШ. Автор О. Сластьон. З експозиції музею МХПШ. Початок XX ст.

Сторінки книги «Etude de la Plante. Son application aux industries d'art. pochoir, papier peint etoffes, ceramique». Початок XX ст. З фонду бібліотеки МХПК

Керамічні вази виготовлені на фабриці І. Левинського. Початок ХХ ст. З експозиції музею МХПК.

Керамічні вироби Коломийської гончарної школи. Початок ХХ ст. Фонд Музею етнографії та художніх промислів у Львові.

Література

1. Академик Императорской Академии художеств Н. В. Глоба и Строгановское училище / [отв. ред. Т. Л. Астраханцева] / НИИ теории и истории изобразит. искусств РАХ, МГХПА им. С. Г. Строганова. – М. : Индрик, 2012. – 432 с.
2. Арзуманова О. И. Керамика Абрамцева в собрании Московского государственного университета инженерной экологии / О. И. Арзуманова, В. А. Любартович, М. В. Нащокина. – М. : Жираф, 2000. – 224 с.
3. Белько О. До історії Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя (1896–1915) / О. Белько // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 119–123.
4. Ковган В. Миргородський державний керамічний технікум ім. М. В. Гоголя / В. Ковган, В. Ханко. – Миргород : Районна друкарня, 1996. – 88 с.
5. Миргородський мистецький словник (кінець ХVІІ – початок ХХІ сторіччя): Персоналії / [авт.-уклад. В. Ханко]. – Полтава, 2005. – 370 с.
6. Отчет о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н. В. Гоголя за 1900 год. – Полтава : Электрич. типогр. Торгового дома И. Фришберга, 1901. – 70 с.
7. Ханко В. Полтавщина: плин мистецтва, діячі / Віталій Ханко. – К. : Видавець Остап Ханко, 2007. – 512 с.
8. Школьна О. Фарфор – фаянс України ХХ століття: Інфраструктура галузі, промислова політика, організаційно-творчі прочеси: [у 2 кн.] / Ольга Школьна. – К. : Інтертехнологія, 2011. – Кн. 1. – 400 с.
9. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. / Ростислав Тарасович Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с.
10. Шмагало Р. Мистецькі якості кераміки гоголівської школи в контексті завдань художньо-промислової освіти кінця ХІХ – початку ХХ століть / Р. Шмагало // Миргородський керамічний технікум: історія, діячі, навчальний процес / Матеріали ювілейної наукової конференції. За ред. В. Ханка. – Миргород : Миргородська районна друкарня, 1996. – С. 14-20.
11. Verneuil M. P. Etude de la Plante. Son application aux industries d'art. pochoir, papier peint etoffes, ceramique / M. P. Verneuil. – Paris : Librairie Centrale des Beaux-Arts . – 326 p.

References

1. Akademik Imperatorskoi Akademii khudozhestv N. V. Globa i Stroganovskoe uchilishche / [otv. red. T. L. Astrakhantseva] / NII teorii i istorii izobrazit. iskusstv RAKh, MGKkPA im. S. G. Stroganova. – M. : Indrik, 2012. – 432 s.
2. Arzumanova O. I. Keramika Abramtseva v sobranii Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta inzhenernoi ekologii / O. I. Arzumanova, V. A. Liubartovich, M. V. Nashchokina. – M. : Zhiraf, 2000. – 224 s.
3. Belko O. Do istorii Myrhorodskoi khudozhno-promyslovoi shkoly imeni Mykoly Hoholia (1896–1915) / O. Belko // Ukrainskyi keramohichnyi zhurnal. – 2004. – # 2-3. – S. 119–123.
4. Kovhan V. Myrhorodskiy derzhavnyi keramichnyi tekhnikum im. M. V. Hoholia / V. Kovhan, V. Khanko. – Myrhorod : Raionna drukarnia, 1996. – 88 s.
5. Myrhorodskiy mystetskyi slovnyk (kinets XVII – pochatok XXI storichchia): Personalii / [avt.-uklad. V. Khanko]. – Poltava, 2005. – 370 s.
6. Otchet o sostoianii Mirgorodskoi khudozhestvenno-promyshlennoi shkoly imeni N. V. Gogolia za 1900 god. – Poltava : Elektrich. tipogr. Torgovogo doma I. Frishberga, 1901. – 70 s.
7. Khanko V. Poltavshchyna: plyn mystetstva, diiachi / Vitalii Khanko. – K. : Vydavets Ostap Khanko, 2007. – 512 s.
8. Shkolna O. Farfor – faians Ukrainy XX stolittia: Infrastruktura haluzi, promyslova polityka, orhanizatsiino-tvorchi prochesy: [u 2 kn.] / Olha Shkolna. – K. : Intertekhnolohiia, 2011. – Kn. 1. – 400 s.
9. Shmahalo R. Mystetska osvita v Ukraini seredyny XIX – seredyny XX st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii. / Rostyslav Tarasovych Shmahalo. – Lviv : Ukrainski tekhnolohii, 2005. – 528 s.
10. Shmahalo R. Mystetski yakosti keramiky hoholivskoi shkoly v konteksti zavdan khudozhno-promyslovoi osvity kintsia XIX – pochatku XX stolit / R. Shmahalo // Myrhorodskiy keramichnyi tekhnikum: istoriia, diiachi, navchalnyi protses / Materialy yuvileinoi naukovoï konferentsii. Za red. V. Khanka. – Myrhorod : Myrhorodska raionna drukarnia, 1996. – S. 14-20.
11. Verneuil M. P. Etude de la Plante. Son application aux industries d'art. pochoir, papier peint etoffes, ceramique / M. P. Verneuil. – Paris : Librairie Centrale des Beaux-Arts . – 326 p.